

УДК К 930.85:719(477)

ВИРОБЛЕННЯ МЕТОДИК ОЦІНЮВАННЯ ВТРАЧЕНИХ ПАМ'ЯТОК ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 р. ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

КАРА-ВАСИЛЬЄВА Тетяна¹, СОКОЛЮК Людмила²

¹Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
Ім. М.Т. Рильського НАН України, Київ, Україна

²Харківська державна академія дизайну і мистецтв, Харків, Україна
karavastet@gmail.com, sokolyuk_l@ukr.net

У тезах зроблено спробу виявити пам'ятки художньої культури, що зазнали руйнації в результаті військової агресії, розпочатої РФ 24 лютого 2022 р. проти народу України. Показано, що в результаті намірів керівництва тоталітарної держави, спрямованих на знищення української нації з її самотньою автентичною культурою, величезних пошкоджень зазнали пам'ятки, що уцілили навіть в період Другої світової війни і відіграють принципово важливу роль в системі культурних цінностей українців. Окреслено методи оцінювання втрачених пам'яток, що можуть бути використані в складних умовах сучасної ситуації в Україні з метою подальшого відновлення.

Ключові слова: Україна, художня культура, російсько-українська війна 1922 р., втрачені пам'ятки, методики оцінювання.

ВСТУП

Українська художня культура протягом століть титанічними зусиллями виборювала своє право на становлення і збереження власної національної ідентичності. Чимало пам'яток культурної спадщини незалежної української держави мають світове значення і входять до складу тих, що оберігаються законами ЮНЕСКО. Утім, на сьогодні українські міста, включаючи ті, де знаходяться найстаріші взірці художньої культури людства, піддаються варварським обстрілам російської армії й опинилися перед загрозою знищення. Збройні сили України чинять героїчний опір, зірвавши плани ворога щодо блискавичного захоплення української столиці та інших міст й продовження політики русифікації української культури. Тим не менш серйозних втрат зазнали пам'ятки художньої культури низки українських міст-героїв, де точилися запеклі бої, зокрема Чернігова, Харкова, Маріуполя та інших населених пунктів. На сьогодні ще немає спеціального наукового дослідження, присвяченого цій проблемі, що потребує нагальної актуалізації.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В сучасних українських реаліях, коли РФ без оголошення війни напала на незалежну українську державу й у варварський спосіб знищує не лише інфраструктуру міст і сіл, а й пам'ятки художньої культури українського народу, питання національної ідентичності, що останнім часом все частіше порушувалися в соціально-гуманітарних науках, нині набувають особливої гостроти і ставлять наукову спільноту перед необхідністю виявлення пошкоджень та збитків внаслідок російської агресії в Україні, проведення необхідної експертизи та вироблення відповідних методик оцінювання втрачених та пошкоджених пам'яток.

Метою даного дослідження є аналіз стану культурної спадщини України в умовах російсько-української війни, виявлення втрат культурної спадщини України та визначення методики їх оцінювання. Мета зумовила наступні **завдання**:

1. Охарактеризувати втрати в культурній спадщині України, заподіяні армією РФ, що вторглась в Україну 24 лютого 2022 р.
2. Проаналізувати роль пошкоджених пам'яток в загальній системі художніх цінностей України в результаті нанесення вогневих ударів по українській цивільній інфраструктурі армією агресора. .
3. Визначити основні методи оцінювання пошкоджених пам'яток в умовах воєнного часу в Україні. .

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

З 24 лютого 2022 р. подальший успішний розвиток української художньої культури, музейні скарби України опинилися перед загрозою знищення через масований обстріл і наступ російських військ на українські землі без оголошення війни. Особливо складна обстановка склалася в регіонах, де велися активні бойові дії. На сході України нещадним бомбардуванням ворога було піддано Харків, де зосереджено чимало визначних пам'яток української культури, принципово важливих для її історії. Серед постраждалих пам'яток культурної спадщини в середмісті Харкова - будівля Харківського художнього музею, зведена ще 1912 р. за проектом видатного українського зодчого, академіка архітектури Олексія Бекетова. Майолікові вставки над вікнами цього основного корпусу ХХМ, що свого часу функціонував як особняк, створюють м'які живописні ефекти на фасаді. В цей будинок, що уцілів в окупованому фашистами Харкові під час Другої світової війни, після звільнення міста від німецько-фашистських загарбників, переїхав Харківський художній музей, чиє довоєнне приміщення ворог спалив перед відступом. 75 відсотків унікальних експонатів було втрачено. Але повернулась з евакуації надзвичайно цінна частина колекції, закуплена ще на початку XIX ст. засновником Харківського університету Василем Каразіном для потреб університетського музею. Доповнена згодом подарованими високохудожніми творами, зібраними випускниками Іваном Бецьким і Аркадієм Алфьоровим для своєї alma-mater, ця збірка склала основу фондів майбутнього художнього музею міста, відкритого у 1885 р., до речі, першого в Україні. І до сьогодні зберігається її значення не лише для Харкова, а і для української художньої культури в цілому.

Але історія повторилася. На початку березня 2022 артилерійські удари по центру міста були нанесені російськими військами. І в цьому головному корпусі ХХМ, і в розташованому поряд виставковому приміщенні, так само спроектованому О. Бекетовим, де в XIX ст. працювала славнозвісна недільна школа для жінок, відкрита подвигницею на ниві народної освіти Христиною Алчевською, після нанесених тепер вже рашистами артилерійських обстрілів. ударною хвилею повибивало вікна, двері, а через неможливість відразу приступити до порятунку художніх цінностей, в музейних залах трохи не дві доби гуляв вітер, протяги, і розвішані художні твори, що потребують особливого температурного режиму, піддавались жорстким випробуванням.

Дирекція і співробітники музею вжили всіх необхідних заходів, щоб терміново, наскільки це було можливо, винести музейні експонати і сховати їх в надійному місці за домовленістю. Пошкоджені в обох будівлях близько 150 вікон представники цієї музейної команди якимось позабивали дошками, затягли плівкою, привезеною волонтерами. Але дерев'яні рами старовинних будівель потребують заміни і засклення. Над виявленням пошкоджень мистецьких творів працює реставратор, запрошений з Харківської академії дизайну і мистецтв. Проводиться експертиза і аналіз завданих збитків. В той же час в результаті бомбардувань центру міста російською армією постраждала ще й Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка, побудована ще в 1899 – 1901 рр. так само за проектом вищезгаданого О. Бекетова — автора досить значної частини громадських і житлових будівель міста, що і досі входять до золотого фонду архітектурної спадщини Харкова. В ХДНБК ударною хвилею повибивало вікна, а колектив бібліотеки нині стурбований необхідністю застосування заходів щодо збереження старовинних архівів і цінної колекції рідкісних книг, яким загрожує надмірна вологість в приміщеннях. Подібне відбулося і в розміщеній неподалік одна з найбільших в Україні синагог, де повилітали вікна. В іншій харківській синагозі на вул. Чеботарській пошкоджений дах, а пам'ятник Жертвам голокосту було понівечено 20 березня 2022 р.

Прошло більше місяця від початку війни, і ворог, зрозумівши, що не зможе завоювати Харків, знову вдався до терактів, спрямованих на центр міста. Тепер серед мистецьких закладів внаслідок обстрілів з далекобійної артилерії зазнала Харківська державна академія дизайну і мистецтв, що нещодавно відзначила свої 100-ліття. І це у статусі вищого навчального закладу, бо його головний корпус, який містяни любовно називають «теремок», було введено в експлуатацію ще в 1913 р. Він пережив усі лихоліття, включаючи німецько-фашистську окупацію. Цей будинок є одним з найбільш унікальних взірців стилю українського модерну в архітектурі, засновником якого став відомий у світі мистець і архітектор — Василь Кричевський, який пройшов виучку в архітектурному бюро не раз згаданого вище О. Бекетова. Справу В. Кричевського продовжив у Харкові художник і архітектор Костянтин Жуков, який на конкурсі 1911 р. на проект фасаду Харківського художнього училища отримав першу премію. «На фасаді, що відзначився яскравою образністю та оригінальністю у використанні засобів українського народного зодчества, було розміщено три майолікових панно. На той час з поширенням

стилю модерн поливна архітектурна кераміка, що раніше використовувалася хіба що для оздоблення камінів і печей, почала виходити на фасади будівель... Тематика декоративних панно на бічних частинах фасаду відтворює певні етапи мистецької освіти в Харкові: дата 1896 — перетворення приватної школи малювання М. Раєвської-Іванової (функціонувала з 1869 р.) у міську художню школу, і дата 1912 — реорганізація цього закладу у Харківське художнє училище. На вигнутій центральній частині фасаду — назва навчального закладу і рослинний орнамент, мотиви якого знаходять продовження над вікнами, на колонах ганку, що несуть невисокий фронтон, оздоблений майолікою із зображенням герба Харкова — рога достатку і жезла Меркурія... Завдяки відображенню світла на поливі цих керамічних деталей кольори набувають численних нюансних відтінків, що підсилює декоративний ефект, не заступаючи архітектуру» [2, с. 122–123]. І це тільки щодо зовнішнього вигляду фасаду будівлі, не згадуючи про розписи, вітражі, мистецькі твори не одного покоління талановитих художників-викладачів і студентів цього нині вищого мистецького навчального закладу, що знаходились всередині на той момент, коли пролунав вибух від ракети, спрямованої на центр Харкова з території РФ. Ударною хвилею з боку задньої частини ХДАДМ повілітали вікна в скульптурній та стелярній майстернях, вітражі у холі будівлі, а уламки скла, розлітаючись, били по стінах, паркетній підлозі, кам'яних сходах цієї дбайливо доглянутої, унікальної будівлі з великим історичним минулим. Тепер господарча частина підраховує збитки. За приблизними попередніми підрахунками, вони складають не один мільйон гривень.

Але цим далеко не обмежується список пошкоджених пам'яток культурної спадщини Харкова в результаті військової агресії РФ. Архітектурний образ цього міста-героя був би далеко не повним без такої визначної пам'ятки конструктивізму, якою є палац залізничників, споруджений у 1927 – 1930 рр. за проектом О. Дмитрієва, який виграв конкурс. Унікальність проекту в тому, що це не просто робітничий клуб. І не тільки тому, що його основні приміщення значно укрупнені (1500 місць в театральному залі, читальний зал розрахований на 300 чоловік, лекційна аудиторія на 250 місць тощо) та ще й включає низку додаткових приміщень — технічний кабінет, музей, музичну школу, художні студії. Більше того, в Харківському палаці залізничників розміщена унікальна фреска роботи Є. Лансере, чия творчість, як і його сестри З. Серебрякової, міцно пов'язана з цим слобожанським містом. Ще багато можна говорити про унікальність цієї конструктивістської споруди, про надзвичайну цілісність її планувального рішення, про монументальність форм, про виразні можливості залізобетону, завдяки чому досягнута «гофрованість» поверхні фасаду, що викликає асоціації зі спущеною театральною завісою. Утім, певна віддаленість Палацу залізничників від безпосереднього центру міста, що регулярно піддавався бомбардуванню, не врятувала і його від обстрілів. Вибуховою хвилею з тильної сторони будівлі повинило вікна, а вітер і вологе повітря увірвались всередину. Збитки ще будуть підраховуватись.

І тим не менш найцінніша частина культурної спадщини Харкова, найкрасивіші будинки знаходяться в центральних районах міста, що з особливою жорстокістю і цинізмом піддаються бомбардуванням. Серед таких майдан Конституції з його Харківським Національним університетом мистецтв ім. І. Котляревського, який тепер, після бомбардування, зустрічає перехожих пустими отворами колишніх вікон, і ще важко підрахувати шалені збитки від втрат, завданих не лише архітектурі, а й дорогим музичним інструментам, які не здатні витримати морозів і вологості. Можна сказати, що певною мірою більше поталанило розташованій неподалік будівлі колишнього оперного театру, нещодавно переобладнаного на філармонію, незважаючи на попадання уламків касетної бомби, що перетворила на металобрухт чималу кількість скупчених поряд авто. Але нова постмодерністська будівля Харківського державного оперного театру ім. М. Лисенка, що зводився за проектом групи київських архітекторів під керівництвом С. Миргородського протягом двадцяти років (1970–1990): від ударної хвилі театр все-таки залишився без частини вікон. Розлітаючись, уламки скла в старовинному Успенському соборі, який знаходиться неподалік і є пам'яткою архітектури XVIII ст., били по старовинних іконах, що падали, псуючись, від ударної хвилі. Харківська державна служба з надзвичайних ситуацій без кінця тільки і знає, що виїжджає на прибирання міста після чергових обстрілів. Лантухами з піском обставлена одна із сакральних харківських святинь - пам'ятник Т.Г. Шевченку в міському парку його імені, подібно до пам'ятника гран дюку Рішельє в Одесі як засновнику цього міста на півдні України. та 17 пам'яток в м. Києві.

Маріуполь.

23 березня 2022 року прямим попаданням авіабомби знищена будівля художнього музею ім. Архипа Куїнджі. Музей займав площу 300 кв. м. був на два поверхи . Це так звана колишня садиба «Геоцинтава» будівля 1902 р.

Експозиція музею містила майже 2000 експонатів : це твори живопису, графіки , скульптури , виробів декоративно- прикладного мистецтва В музеї зберігалися твори Івана Айвазовського, Тетяни Яблонської , значна частина творів сучасних українських митців. В музеї знаходилися меморіальні предмети пов'язані з життям і творчістю Архипа Куїнджі.

С. Іванків, Київщина.

За свідченням директора Вишгородського історико- краєзнавчого музею Лади Литовченко 28 лютого 2022 року у селищі Іванків на Київщині згорів історико- краєзнавчий музей в якому знаходились унікальні роботи лауреата Національної премії ім. Тараса Шевченка народної художниці Марії Приймаченко.. В музеї було біля двох з половиною десятків робіт художниці які були окрасою експозиції. За останніми неперевіреними даними багато робіт Марії Приймаченко було врятовано місцевими жителями.

В музеї знищені також роботи відомої теалі і вишивальниці Ганни Верес.

Чернігів.

За даними місцевих жителів, в Чернігові під час варварського бомбардування пошкоджено ряд об'єктів ультруного призначення:

а. На дві третини пошкоджений будинок побудований для колекції Тарновського . періоду кінця ХІХ - поч.ХХст.

б. Будівля поч. ХХст. стилю модерн- в якій знаходилася бібліотека ім. Короленка, міська бібліотека ім. Коцюбинського

в. на дві третини осколками пошкоджений літературно- меморіальний музей М.Коцюбинського.

г. Зруйнована альтанка 1911 року на оглядовому майданчику біля Троїцького собору.

ВИСНОВКИ

Зроблено спробу виявити пам'ятки художньої культури, що зазнали руйнації в результаті військової агресії, розпочатої РФ 24 лютого 2022 р. проти народу України. Показано, що в результаті намірів керівництва тоталітарної держави, спрямованих на знищення української нації з її самобутньою автентичною культурою, величезних пошкоджень зазнали пам'ятки, що уціліли навіть в період Другої світової війни і відіграють принципово важливу роль в системі культурних цінностей українців. Проаналізовано ситуацію в Харкові, Чернігові Маріуполі, Іванкові Київської області.

ЛІТЕРАТУРА

1. Косів В. Українська ідентичність у графічному дизайні 1945 – 1989 років : монографія. Київ:Родовід, 2019. 480 с.

2. Соколюк Л.Д. Школа Раєвської-Іванової: Мистецько-промислова освіта у Харкові (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Харків:Видавець Олександр Савчук, 2020. 248 с., 311 іл

KARA-VASYL'EVA T., SOKOLYUK L.

CREATION OF METHODS OF THE LOSS ART CULTURAL MEMORIAL APPRECIATION DURING RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 2022 YEAR AND ITS USE IN CONTRMPORARY SITUATION IN UKRAINE

The thesis is an attempt to identify monuments of art culture, which were destroyed as a result of military aggression launched by Russia on February 24, 2022 against the people of Ukraine. It is shown that as a result of the intentions of the totalitarian state to destroy the Ukrainian nation with its original authentic culture, the monuments that survived even during the Second World War and play a fundamentally important role in the system of cultural values of Ukrainians were severely damaged. Methods of assessment of lost monuments that can be used in the difficult conditions of the current situation in Ukraine for further restoration are outlined.

Key words: *Ukraine, art culture, Russian-Ukrainian war 1922 year, loss memorials, methods of appreciation.*